

UDC classification
070:821.161.202.09

DOI: 10.15421/291903

Received: 25 Feb 2019
Revised: 30 March 2019
Accepted: 20 Apr 2019

«Букварь Южнорусскій. 1861 року» Тараса Шевченка в комунікативному просторі України: реальність та перспективи присутності

Бучарська І. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У дослідженні зроблено спробу визначення ролі останнього тексту Т. Г. Шевченка «Букварь Южнорусскій. 1861 року» в загальному комунікативному просторі України.

Задля досягнення цієї мети було проведено розвідку за такими напрямками: характеристика епохи написання тексту та його потрапляння в комунікативний простір; визначення місця тексту в історії творчості автора, дослідження внутрішньої структури тексту, характеристики сьогодення на предмет присутності визначеного тексту в масовій свідомості.

У результаті дослідження були отримані наступні результати: за свідцтвами преси та листів Т. Г. Шевченка «Букварь Южнорусскій. 1861 року» став помітною подією громадського життя; його складання, друк та розповсюдження стали можливими, тому що на цей час українські літературні дослідники вже зібрали та оприлюднили певну кількість народних текстів, Т. Г. Шевченко мав «Давидові псалми», а суспільство благодійно підтримало ідею народних шкіл; в українському сьогоденні загалом не потребує «Букваря Южнорусского. 1861 року», тому що він втратив вартість підручника для початкової школи та не отримав вартості підручника християнської моралі; рівень дослідження «Букваря Южнорусского. 1861 року» та його окремих складових («Давидові псалми», думи) не впливає на актуальність тексту в масовій свідомості.

Ключові слова: «Букварь Южнорусскій. 1861 року»; комунікативний простір; дискурс; соціальний хронотоп; масова свідомість.

1. Вступ

Постановка проблеми. Важко уявити фігуру більш знану носіями української культури, ніж Тарас Григорович Шевченко (1814–1861). Він належить до тих персон, діяльність яких пропагується за будь-якої влади, у будь-якому історичному періоді. Наукові дослідження доробку митця рахуються сотнями найменувань і мають літературознавче, лінгвістичне, мистецтвознавче, культурологічне, історичне спрямування. Коментарі до «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка. У 12 т.» [1] практично не залишають невивчених текстологічних питань. Проблема, що актуалізується даною розвідкою, стосується не так тексту «Букваря Южнорусского. 1861 року» [1, т. 5, с. 220–244, 245–256] – однієї із останніх праць поета і громадського діяча, як нашого користування цим текстом, присутності цієї книги в сучасному загальному комунікативному просторі України, де наукова і масова складові мають знаходити «точки перетину».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові розвідки щодо «Букваря» публікувалися достатньо часто і належать авторам різних наукових шкіл та навіть різних епох [2; 3; 4].

У тематичному випуску культурологічного альманаху «Хроніка – 2000» «Україна освітня: історія, персоналії, поступ» (2007) [2] із десяти статей, що розглядають історію освіти України XIX–XX ст., дві присвячені Т. Г. Шевченку, його внеску в педагогічну справу та потенції використання доробку поета у вихованні. Стаття П. П. Потоцького «“Буквар” Шевченка» [2, с. 571–574] опублікована у 1928 р., але її мета – «привернути більшу увагу до цієї невеличкої книжечки» [2, с. 571], – здається, ще не втратила актуальності. Дослідження канадського педагога В. Г. Луціва «Педагогічна праця Тараса Шевченка» (1959) [2, с. 575–598] визначає поета «як одного з перших і кращих педагогів та виховників» [2, с. 575], але «щоправда, – зазначає автор – про його педагогічну працю загалом майже не знає, або знає дуже

Bucharskaya I., Candidate of Philological Sciences (Ph. D.),
Associate Professor of the Department of
Mass and International Communication,
e-mail address: bucharska_i@fszmk.dnulive.dp.ua,
tel.: +380563731233,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3975-3654>,
Oles Honchar Dnipro National University,
13, Naykova Str., Dnipro, 49050, Ukraine

Бучарська І. С., кандидат філологічних наук, доцент
кафедри масової та міжнародної комунікації,
електронна адреса: bucharska_i@fszmk.dnulive.dp.ua,
тел.: +380563731233,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3975-3654>,
Дніпровський національний університет імені О. Гончара,
вул. Наукова, 13, Дніпро, 49050, Україна

мало» [2, с. 588]. Зрозуміло, що дослідники минулого не могли вирішувати питання сучасного впливу підручника Т. Г. Шевченка на масову свідомість, але привертає увагу збіг із сьогоденням у відсутності попиту на педагогіку автора, якого «український народ звеличує як свого пророка» [2, с. 575].

Сучасна українська педагогіка беззаперечно підтримує ідею значущості постаті Т. Г. Шевченка в освітанській справі, але між ствердженням П. П. Потоцького, що «в “Букварі” подбав він, щоб не було нічого такого, що могло б скаламутити дитячу душу або спокусити дорослого» [2, с. 573], і тезою Н. П. Дічек, що «<...> зміст “Букваря” <...> мав патріотичне й морально-етичне спрямування, і навіть вміщені в ньому псалми й молитви мали соціальне навантаження, оскільки оповідали про несправедливість життєустрою, в якому легко простежувалася паралель з антинародністю царської влади» [3, с. 264], є суттєва різниця. Ідея українських педагогів, що у Т. Г. Шевченка була «мрія про народну школу», яка надавала б «глибокі знання і виховувала б їх (учнів) у дусі ненависті до експлуататорів» [4, с. 64], цілком збігається з національно-війовничим потрактуванням педагогіки Т. Г. Шевченка канадського дослідника В. Г. Луціва [2, с. 575–594]. Варто зазначити, що 132-й псалом, наведений у «Букварі» – «Пісня прочан. Давидова» [5, с. 624], і навряд чи цар Давид наголошував на «антинародності царської влади» [3, с. 264].

«Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка. У 12 т.» вирішує проблему друку «Букваря» [1, т. 5, с. 220–244, с. 245–255] у «виданнях Шевченкових творів», зазначену П. П. Потоцьким у далекому 1928 році [2, с. 574] («критично встановлений текст уводиться вперше», попередні зібрання творів 1935, 1957, 1964 рр. наводили «Букварь» лише фототипічним способом [1, т. 5, с. 437]). Сучасні коментарі до видань поета визнаються дослідниками як «великий за обсягом і просто безцінний науковий апарат, яким українська гуманітаристика може по праву пишатися» [6, с. 277]. У науковому супроводі тексту «Букваря» надано відомості про джерела тексту, час написання (1860), причини і обставини появи та розповсюдження видання, прокоментовано текст на предмет «цитовання» рядків Псалтиря, імен героїв римсько-юдейсько-християнської історії та творів усної народної творчості [1, т. 5, с. 436–440], що свідчить про ґрунтовність текстологічного дослідження, але, знову ж таки, не може визначити ступеня засвоєння шевченкових ідей комунікативною культурою сьогодення і не ставить такого завдання.

Мета статті полягає у визначенні актуальності тексту «Букваря южнорусского. 1861» Т. Г. Шевченка у сучасному комунікативному просторі України.

Об’єкт дослідження становлять важко вловимі процеси, що відбуваються (або не відбуваються) у соціальному хронотопі України, а саме – рух сенсів і цінностей, сформульованих практично останньою

роботою Т. Г. Шевченка «Букварь южнорусский. 1861 року».

Методи дослідження. При вивченні процесів та наслідків соціальної комунікації, функції визначеного тексту в дискурсивному просторі, дослідження має носити мультидисциплінарний характер і потребує:

- 1) характеристики епохи написання тексту та його потрапляння в комунікативний простір (історико-культурний підхід);
- 2) визначення місця тексту в історії творчості автора (біографічний підхід);
- 3) дослідження внутрішньої структури тексту (літературознавчий і лінгвістичний аналіз);
- 4) характеристики сьогодення на предмет присутності визначеного тексту в масовій свідомості (соціокультурний аналіз).

За виключенням третього пункту можливості дослідження виглядають дещо обмеженими та вимагають певних припущень. Коли йдеться про історію, матеріалом можуть стати тексти засобів масової комунікації, листи, щоденники, але загальний настрій масової аудиторії, загальні ідеї часу можна лише припустити. З іншого боку, сьогодення може мати попит на текст минулого і актуалізувати його, мати попит і не актуалізувати його, може актуалізувати, але лише в певному (наприклад, науковому) дискурсі, не зачіпаючи при цьому масову свідомість.

Саме у визначенні реального впливу на масову свідомість дослідник є найбільш уразливим: на ствердження, що текст не став фактом масової свідомості, завжди знайдуться особисті заперечення тих людей, що знайомі з текстом і завжди готові навести імена тих, хто також пережив його вплив. Тому фактом присутності або відсутності ідей тексту у соціальному дискурсі має сенс вважати дію, що він спричинив або не спричинив, тобто дієві наслідки його потрапляння в загальний комунікативний простір соціуму.

2. Результати дослідження

Остання робота Т. Г. Шевченка «Букварь южнорусский. 1861 року» була написана для недільних шкіл, що масово організовувались у той час і мали на меті вирішення проблеми безграмотності населення.

Публікації того часу (див., напр.: [7, с. 444–445, с. 540–546]) надають відомості про захоплення ідеєю загального просвітництва у колах літературно-громадських діячів і про дієву участь у цьому процесі Т. Г. Шевченка, популярного автора, ім’я якого досить часто з’являється на сторінках столичних часописів (див., напр.: [7, с. 597–600]).

Недільні школи існували на благодійницькі внески під егідою Православної Церкви, що не була тоді відокремлена від держави і, як будь-яка державна структура, викликала нищівну критику з боку «прогресивної інтелігенції».

Питання моралі та моральності за будь-якої доби є предметом для критики та дискусії («O tempora! O

mores!» Cicero). Особливо важко визначити провідника моральних цінностей. Претензія клиру на монополію у справі духовного виховання викликала в XIX ст. «реформаторське» питання: «Чи може Церква, з огляду на її звичаї, бути носієм і провідником християнської моралі?». Прикладом суспільної дискусії з цього приводу, і, мабуть, найяскравішим, є непорозуміння між М. В. Гоголем та В. Г. Белинським з приводу книги «Выбранные места из переписки с друзьями (1847)» [8, т. 6, с. 184–380], засвідчене листами М. В. Гоголя – В. Г. Белинському від 20.06. та 10.08.1847 р. [8, т. 7, с. 309–311, с. 313–314] та В. Г. Белинського – М. В. Гоголю від 15.07.1847 р. [9, с. 417–426], відлуння якого будуть ще довго роздаватись у гуманітарних дослідженнях [10, с. 77–107]).

З іншого боку, неможливо ігнорувати той факт, що у XIX ст. вже остаточно склалась система церковної освіти (школа, семінарія, академія), завдяки чому духівництво представляло одну із інтелектуальних верств населення, і в багатьох випадках саме семінарія ставала «соціальним ліфтом» для дітей із середньозабезпечених сімей, «відчиняла двері» університету.

Недільні школи були відкриті для будь-кого будь-якого віку, і надання людям можливості провести неділю за партою, а не в шинку, не могло оцінюватись інакше, ніж «із ентузіазмом». «Уже одно то, что они (ученики) просидят эти два часа в училище, под надзором людей порядочных, которые говорят с ними вежливо, ласково, по-человечески и о них заботятся, принесет великую пользу этим беднякам, на которых хозяева часто смотрят, как на рабочих животных. Они почувствуют, что и они люди и христиане, другими глазами взглянут на самих себя, а это удержит их от многих пороков, проступков и преступлений» [11, т. 2, с. 24–24], – зазначає К. Д. Ушинський у статті «“Воскресные школы” (Письмо в провинцию)» (1861), в якій надавалися дидактичні та методичні рекомендації вчителям – людям різних професій, часто далеким від педагогіки, бо викладали студенти, журналісти, офіцери, чиновники і навіть гімназисти [11, т. 2, с. 349].

Поставало питання підручників, яке вирішувалося теж за рахунок благодійності. Саме такою роботою став «Букварь южнорусский. 1861 року» Т. Г. Шевченка – «невеличка книжечка... ціною три копійки... в значенні й користі <якої> він був певний» [2, с. 571], розповсюджена разом із «Кобзарем» по провінції на користь недільних шкіл, про що свідчать шевченківські листи 1861 р. до Ф. Л. Ткаченка, М. К. Чалого, П. Ф. Смирненка, В. Г. Шевченка [1, т. 6, с. 216–220].

Так сталося, що діяльність зі складання підручників стала останньою працею Т. Г. Шевченка (П. П. Потоцький поетично називає її «лебединою піснею» [2, с. 574]). У цей «період загального визнання», якого, думаємо, він завжди прагнув,

Т. Г. Шевченко перетворюється із «прохача» на «дарувальника», із «людини, що подає надії», на «ту, що їх справдила», із «постороннього ученика» [7, с. 2] Академії на «достойно признанного академиком» [7, с. 528]. Йому було що із задоволенням сказати собі, підсумовуючи свої досягнення, здається, що нарешті він досяг умиротворення. Припускаємо, що хвороба теж накладає відбиток на задуми та справи останнього року, Т. Г. Шевченко «не змушується» (Гал., 6:9) [5, с. 222] і «не втомлюється», «коли чинить добре» (2 Сол., 3:13) [5, с. 239].

Читання на користь недільних шкіл стають справою багатьох літераторів (газети називають імена Ф. М. Достоевського, Я. П. Полонського, В. Г. Бенедиктова, О. Ф. Писемського, А. М. Майкова, Т. Г. Шевченка), журналісти висловлюють сподівання, що таких благодійних вечорів стане більше [7, с. 547–548].

Вихід з друку «Букваря южнорусского. 1861 року» викликав схвальну реакцію петербурзької преси: «Известный поэт наш, Т. Г. Шевченко, в видах распространения грамотности между своими земляками, составил южнорусский букварь, который принадлежит к числу книг, резко отличающихся от подобных изданий, предпринимаемых с искусственной целию. Независимо от хорошего содержания, что не мешает и азбуке, независимо от опрятности, даже щегольства издания, книжечка, состоящая из 24 страниц, <...> продается по три копейки! Вот как надо действовать с желанием доставить беднякам возможность научиться грамоте. <...> для малорусского простонародья это – самый лучший подарок, какой можно было придумать» [7, с. 597–598]. Зазначимо, що жанрова природа букваря – посібника, який перетворює людину із homo audiens в homo legens, звільнює її, стимулює інтелектуальні можливості, – потребує саме «охайності», «франтівства», простоти та беззаперечності змісту, інакше просто не зможе виконати свого завдання.

У роботі Т. Г. Шевченка на обмеженому сторінковому просторі (24 с.) надано ті тексти, що більшою мірою відомі учню XIX ст., «на слуху» в нього. Завдяки «Букварю южнорусскому. 1861 року» учні не стільки дізнавалися нового, скільки навчалися саме читанню та письму, тобто засвоювали освітній «інструмент». Чи не це мав на увазі поет, коли писав у листі до М. К. Чалого від 04 січня 1861 р., «Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике б само зробилося» [1, т. 6, с. 216].

Зміст «Букваря южнорусского. 1861 року» виглядає так: Велька азбука. Мала азбука (одна сторінка); Склады: Стыхъ первый. Стыхъ другой. Стыхъ третий. Стыхъ четвертый. Стыхъ пятый. Стыхъ шостый (дві сторінки); Псаломъ СХХХІІ (одна сторінка); Молитви. Отче нашъ. Символ виры. Святая мольтва Ефрема Сирина (чотири сторінки); Рукописна азбука, велька. Рукописна азбука мала (одна сторінка); Личба (одна сторінка); Дума про Пырятинского Поповича Олексія

(чотири сторінки); Дума про Марусю Попивну Богуславку (п'ять сторінок); Народні пословиці (одна сторінка), – Т. Г. Шевченко визначає себе укладачем: «Составилъ Тарась Шевченко», тобто автором структури [1, т. 5, с. 220–244].

Як свідчать коментарі до «Букваря южнорусского. 1861 року» [т. 5, с. 436–440], весь матеріал для навчання читанню Т. Г. Шевченко бере із свого циклу «Давидові псалми» (1845), що входить до збірки «Три літа» [т. 1, с. 358–365]. Перекладачі Святого Письма зазначають, що в цій роботі можливі два вектори: буквалістичний та динамічний. Перший обумовлений «повагою до сакральності біблійних текстів», другий «має на меті створити художній текст, а не кальку чи підрядник», але може призвести до переказу [12, с. 207]. «Давидові псалми» представляють навіть не динамічний варіант перекладу, а, скоріше, переспів. Оригінал «букварного» псалма 132-й [5, с. 624] має лише три вірша, які Т. Г. Шевченко «перепишує», розширює до двадцяти двох [1, т. 5, с. 227], і навіть якщо читач не ясно зрозуміє про «миро добро-вонне / Зъ головы чесной / на бороду Аарону / Спадає росою» чи «Святіи горы Сіонськіи», то мораль псалма: «Чи е що краше, лучче въ світі / Якъ у купи житы / Зъ братом добрымъ, добро певне / Пожыть не дилыти? / <...> / Оттакъ бративъ благихъ своихъ / Господь не забуде. / Воцаритця въ дому тихимъ / Въ семьи тій великій, / И пошле имъ добру долю / Одъ віка до віка», – буде, безумовно, зрозуміла, бо сформульована абсолютно чітко (курсивом надані додаткові рядки). Т. Г. Шевченко навчався у дяківській школі, виконував обов'язки псаломщика, читав Псалтир над померлими, він із власного досвіду знав, що юдейські реалії, метафорично потрактовані Отцями Церкви (*миро* – братское согласие; *миро на главу, браду и одежды* знаменует благодать Святого Духа; *глава* – ум, *брада Ааронова* – слово благодатное (Златоуст, Феодорит, Максим)) [13, с. 556]), для когось можуть залишитися незрозумілими, своїми «переспівами» він не віддаляє, а наближає читача до змісту псалмів.

За відомою класифікацією німецького богослова-біблеїста Йоганна Фрідріха Германа Гункеля (1862–1932), «Книга псалмів» складається з п'яти категорій пісень: гімни, плачі (колективні та індивідуальні), пісні подяки, царські псалми (цит. за: [14, с. 7]). Т. Г. Шевченко в «Складах» [1, т. 5, с. 225–226] свого «Букваря» наводить практично всі п'ять категорій і створює для своїх учнів своєрідну стильову «хрестоматію» однієї із найбільш знаних книг Святого Письма.

«Молитви» [1, т. 5, с. 228–231] надаються укладачем тільки добре знайомі читачеві («Отче Наш», «Верую», «Господи и Владыко живота моего!»), вони читаються напам'ять: перші дві – щоденно, а молитва Єфрема Сиріна – під час Великого Посту. «Слово правды и любви», «символ виры», «святая молитва» – так визначив Т. Г. Шевченко зміст цього розділу.

У руслі християнського дидактизму також наведені «прописи» – вправа до «рукописної азбуки»: «Де есть добри люды, / Тамъ и правда буде, / А де кривда буде, / Там добра не буде», «Аще кто речеть яко люблю Бога, а брата своего ненавиждь – ложь есть!» (Іоанна XXIV, 20) [1, т. 5, с. 232].

Дві думи «Про Пырятинского Поповича Олексія» [1, т. 5, с. 234–238] (цитата зі збірки М. Максимовича «Сборник украинских песен», 1849 [1, т. 5, с. 439]) та «Про Марусю Попивну Богуславку» [1, т. 5, с. 238–242] (цитата зі збірника П. Куліша «Записки о Южной Руси», 1856 [1, т. 5, с. 439]) своєю дидактикою покаюння «виростають» із попередніх глав як сковородинський «Сад Божественних песней, прозябший из зерн Священнаго Писания». Хоч це і дивно виглядає зараз, та в «історії видавництва», а отже і в історії комунікації, Г. С. Сковорода та Т. Г. Шевченко стали практично «сучасниками». (Харківський дослідник Л. В. Ушкалов у «Передньому слові» до «Повної академічної збірки творів» Г. С. Сковороди наводить хронологію видань філософа: 1798 р. – «Наркісс»; перша половина XIX ст. – «Басни Харьковскія», «Беседа, нареченная двое», «Дружескій разговор о душевном мире», «Убогий Жайворонок», «Брань архистратига Михаила со Сатанною», «а також деякі уривки, листи та поезії, що були надруковані на сторінках часописів»; 1861 р. – видання «в Санкт-Петербурзі книжки “Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороді. С его портретом и почерком его руки”» [15, с. 3]).

Завершують «Букварь Южнорусскій. 1861 року» «Народні пословиці» [1, т. 5, с. 243], перша ж з яких звучить доволі самоіронічно: «Аби булы побрязкачи, / То будутъ и послухачи», а третя спонукає до самоіронії маленького учня: «Або ты, тату, йды по дрова, / А я буду дома; / Або жъ я буду дома. / А ты йды по дрова».

Укладач Т. Г. Шевченко створив на полі двадцяти чотирьох сторінок картину християнської цивілізації: чітко окреслив її засади (псалми, молитви), коротко виклав історію ідей (передні слова-проповіді до молитв), висловив жаль слабкістю людської природи (думи), наголосив на важливості признання власних помилок (думи), іронічно змалював людські звичаї (пословиці).

Дозволимо собі зазначити, що дивним чином остання робота Т. Г. Шевченка стала тим «не злим тихим словом», яким його варто «поминати».

«...зазвичай, люди з великою наївністю переживають своє теперішнє і нездатні оцінити його зміст; їм спочатку треба відійти на якусь відстань – іншими словами, теперішнє повинно зробитись минулим, якщо хочеш вивести з нього відправні точки для визначення майбутнього» [16, с. 112], – пише З. Фрейд на початку своєї роботи «Майбутнє однієї ілюзії». 1991 рік, коли київське видавництво «Веселка» друкує книжечку «Тарас Шевченко. “Буквар Південнорусскій 1861 року”», вартістю 60 к., 63 сторінки з ілюстраціями [17], сьогодні є таким теперішнім у минулому. Ми відчуваємо відмінність

дерзновенних дев'яностих ХХ ст. від десятих ХХІ ст., яка, можливо, не буде такою різкою для майбутніх дослідників, ми навіть можемо зробити дослідження сподівань, що виникали на зламі епох.

Одним із таких сподівань було відродження християнської цивілізації в країні «загібелі комунізму». Дата тисячоліття Хрещення Русі (1988 р.) святкувалася пишно та красно на державному рівні, з трансляцією першим каналом. Почали повертатися, реставруватися старі храми, будувалися нові. Друк книжок християнського змісту природно вписався в цей загальний процес.

Непоказне видання «Букваря» Т. Г. Шевченка, визначене як «для молодшого та середнього шкільного віку», вийшло у 100 000 примірниках. Воно якісно представлене (переднє слово «Батько Тарас – дітям України» належить О. Т. Гончару [17, с. 3–6]), прокоментовано (примітки М. М. Ілляша [17, с. 51–52]) та описано (В. М. Яцюк «Кобзаревий “Буквар”», післямова [17, с. 53–62]). Варта уваги ідея упорядкування (М. М. Ілляш): перша половина книги – фототипічне відтворення, якому передують цитата з листа Т. Г. Шевченка до М. К. Чалого від 4 січня 1861 р.: «Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике само б зробилося» [17, с. 7]; вкладка представляє мистецькі роботи укладача «Букваря южнорусского. 1861 року», її починає «Автопортрет. Олія. 1860», створений «спеціально для продажу (розирашу в лотерею), щоб одержати кошти на видання» [17, с. 33]; друга половина книги – «Буквар Південноруський в сучасній транскрипції», епіграфом до цієї частини обрано три шевченківські фрази: «...я так люблю дітей, що не надивився б на справжній відбиток ангела», «Мене діти люблять, а кого люблять діти, той ще не зовсім поганий чоловік», «...треба любити й пишатись найкращою своєю матір'ю. І я, яко син її великого сімейства, служу, якщо не ради добра для нього явного, то, принаймні, для слави імені України» [17, с. 35]. Здавалося б, краще не можна представити єдиний підручник Т. Г. Шевченка, але заклик Олеса Гончара: «уважніше припадайте, діти України, до мудрої Тарасової книги, вчитуйтесь у її молитви й думи», – здається, «повис у повітрі», і не справдилося його сподівання на те, що батьки, «допомагаючи вам осягати глибини нарешті відкритої для кожного духовності, ставатимуть і самі мудріші, добріші й дружніші» [17, с. 6]. Отже, помилявся автор «Собору», коли вважав, що не помітити «гуманного духу християнського вчення, духу тисячолітніх апостольських заповідей, на мудрій моралі яких віки і віки ґрунтується життя цивілізованих націй», могли тільки «тупорилі тодішні (ХІХ ст.) держиморди (нічим не кращі за нинішніх імперських виступників)» [17, с. 4–5], сучасні українці теж не дуже помічають або не потребують цього. До того ж Т. Г. Шевченко завжди був «канонічним» автором, а читач дев'яностих років потребував нових, колись заборонених імен, скандальних творів.

У часи незалежності України науковий дискурс поповнився роботами шевченкознавців діаспори. З огляду на проблему, що нас цікавить, звернемося до досліджень канадських богословів – І. Огієнка (Митрополита Іларіона) [18] та В. Домашовця [19]. Православний митрополит та баптистський пастор однаково обстоюють ідею релігійності Т. Г. Шевченка, доводять, що його атеїзм – вигадка ідеологічного літературознавства: «Звичайно, хто безбожний, той таким і Шевченка хоче бачити, але це відкрите ламання поетової душі та його істоти» [18, с. 172], – пише І. Огієнко. Обидва автори наголошують на обізнаності поета біблійними текстами, чим обумовлений «ясний світогляд Шевченка та його цілком правильне наставлення до злих проявів життя в розбещеному суспільстві» [19, с. 20].

3. Обговорення

Дослідники зазначають, що Т. Г. Шевченко «терпіти не міг усіляких зовнішніх форм благочестя» [6, с. 258], «не приймав офіційне православ'я» [20, с. 639]. Ми, напро́ти, за тридцять років стали саме обрядово-православними і пишаємося своєю Церквою.

У наш час видаються букварі і азбуківники християнського змісту [21; 22], вони більш «франтівські», не такі «маленькі» і, на жаль, змістовно програють шевченківській книжечці, додамо, що зазвичай продаються в церковних крамницях.

Здавалося б, це так просто – «повернутися» до християнства: визнати свята (Різдво, Великдень, Трійця), відбудувати храми, вивчити традиції, надрукувати книжки (Новий Заповіт і Книгу Псалмів розповсюджує «Геден» – об'єднання християнських підприємців; «Буквар» Т. Г. Шевченка; «Буквар миру» Г. С. Сковороди [23] etc.), ставити в театрі Лесю Українку («На полі крові», «Катакомби») та І. Я. Франка («Мойсей»), – все це є, а християнської цивілізації з її повагою до Іншого, з увагою до немічного (в сучасному визначенні це – «європейські цінності») немає. Християнське просвітництво «не працювало» в ХІХ ст., «не працює» і зараз.

Варто зазначити ще один загальновідомий факт – збіг гуманних цінностей Євангелія і «морального кодексу будівника комунізму», навіть ідея Трійці була позичена (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін). Коли люди мають одночасно сприйняти дві протилежні оцінки комунізму: це – найгірший час, «диявольська спокуса» рівності; і, водночас, ідеали людяності, яким навчали «сім'я і школа», мають прийнятний християнський зміст, – дуже складно це пояснити, якщо не повернути до дискурсу Творця. Говорити про «цивілізацію Слова» і не згадувати, хто дав Мойсею «Десять Слів» (Вих., 34:27–28) [5, с. 94–96], – це остаточно ускладнити відповідь на питання: «Чому людина має дотримуватися моральних норм і поважати, “любити свого брата?”»

4. Висновок

Комунікаційні процеси, дієве усвідомлення масовою аудиторією творчих ідей – процес дійсно складно вловимий. Факт присутності видань певних текстів, наявність наукових розробок, їм присвячених, зовсім не означає, що ці тексти стали фактом масової свідомості, дослідник комунікативного поля може впасти в оману.

У нашому користуванні текстами того чи іншого автора ми часто керуємося нашими ідейними потребами, це особливо зручно, коли звертаємося до універсальних авторів, таких як Т. Г. Шевченко.

Ми ігноруємо той факт, що з часом людина змінюється. Коли йдеться про життєве *credo*, має сенс дивитися на висновки, яких дійшла людина, а не на ідейні «спотикання» на життєвому шляху.

Т. Г. Шевченко не був ні скромним, ні смиренним, чого лише вартий натяк: «Мені тринадцятий минало. / Я пас ягнята за селом» [1, т. 2, с. 36]. Його сучасники припускали, що «он сознательно отвернулся от светлой стороны жизни (если только он в самом деле видел ее светлое) и не имел силы оторваться от печальных явлений этой жизни» [7, с. 479]. Але останньою своєю – дитячою – книгою Т. Г. Шевченко повернувся до світлого боку. В ній він патетично шановливий до Творця, традиційно дидактичний у проповіді, покаєнний у молитві («Ей, Господи Царю, даруй ми зрети моя прегрешенія и не осуждати брата моего...»), драматично іронічний у «народних» главах. Що стосується нас, то ми поки що «не маємо сили відірватись від сумних явищ цього життя».

Список бібліографічних посилань

1. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2001–2003.
2. Хроніка – 2000. Українські Пропілеї. Український культурологічний альманах. Вип. 71. Рік видання XVI. Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. 860 с.
3. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2005. 624 с.
4. Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В. Історія педагогіки України в особах. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 266 с.
5. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена Українського Біблійного товариства. 1993.
6. Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну: есеї. Київ : Грані-Т, 2011. 552 с.
7. Тарас Шевченко в критиці. Т. 1: Прижиттєва критика (1839–1861). Київ : Критика, 2013. 804 с.
8. Гоголь Н. В. Собрание сочинений: в 7 т. / под общ. ред. С. И. Машинского и М. Б. Храпченко. Москва : Художественная литература, 1976–1978.
9. Белинский В. Г. Статьи о классиках. Москва : Художественная литература. 1973. 559 с.
10. Зеньковский Василий, протопресвитер. Смысл православной культуры / состав. предисл. В. Л. Шленова. Москва : Издательство Сретенского монастыря, 2007. 272 с.

11. Ушинский К. Д. Избранные педагогический сочинения: в 2 т. / под редакцией А. И. Пискунова. Москва : Педагогика, 1974. 438 с.

12. Из книги Псалмов. Перевод с древнееврейского, комментарии и вступление А. Э. Графова. *Иностранная литература*. 2012. № 3. С. 207–237.

13. Псалтирь, сиречь Давида Пророка и Царя Песнь, в СвятоОтческом изъяснении. Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2014. 624 с.

14. Маркиш Симон. «Господь – сила моя и песнь». Псалмы Давида / пер. Н. Гребнева. Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. С. 5–16.

15. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

16. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус, 2018. 192 с.

17. Шевченко Т. Г. Буквар південноруський 1861 року: для мол. та серед. шк. віку / упоряд. М. М. Ілляша; вступ. слово О. Т. Гончара; післямова В. М. Яцюка. Київ : Веселка, 1991. 63 с.: іл.

18. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2003. 432 с.

19. Домашовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка. Оттава : Морріс Плейнс, 1992. 159 с.

20. Дзюба І. Тарас Шевченко. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. 704 с.

21. Православний Буквар: Книга для сімейного читання. Свято-Успенська Почаївська Лавра, 2014. 128 с.

22. Азбукovníк. Азбука Православия для детей с иконами и картинками православных художников. Рівне : Мелисса, 2013. 320 с.

23. Сковорода Г. Буквар миру. Книга для сімейного читання / упорядкування, переклад, передмова та примітки Л. Ушкалова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного Дозвілля». 320 с.

References

1. Shevchenko, T. H. (2001–2003), *Full collection of works: In 12 volumes.* / Redecorated: M.G. Zhulynsky (head) and others, Naukova dumka, Kyiv.
2. Chronicles - 2000. Ukrainian Propellars. Ukrainian culturological almanac (2007), issue 71, Fond spryannya rozvytku mystetstv, Kyiv, 860 p.
3. *Ukrainian pedagogy in personalities: In 2 vol., vol. 1* (2005), Lybid', Kyiv, 624 p.
4. Mosiyashenko, V.A., Kurok, O.I., Zadorozhna, L.V. (2005), *History of pedagogy of Ukraine in persons*, VTD Universytets'ka knyha, Sumy, 266 p.
5. The Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament from the language of Hebrew and Greek into the Ukrainian re-translated Ukrainian Bible Society, (1993).
6. Ushkalov, L. (2011), *From Baroque to Postmodern: Essays*, Hrani-T, Kyiv, 552 p.
7. *Taras Shevchenko is criticized* (2013), vol. 1: Lifetime criticism (1839–1861), Krytyka, Kyiv, 804 p.
8. Gogol, N.V. (1976–1978), *Collection of Works: In 7 vol. / Under total. ed. S.I. Mashinsky and M.B. Khrapchenko*, Khudozhestvennaya literatura, Moscow.
9. Belinskiy, V. G. (1973), *Articles about the classics*, Khudozhestvennaya literatura, Moscow, 559 p.
10. Zen'kovskiy, V. (2007), *The meaning of Orthodox culture*, Izdatel'stvo Sretenskogo monastyrja, Moscow, 272 p.

11. Ushinskiy, K.D. (1974), *Selected pedagogical writings: In 2 vol.* / Edited by A.I. Piskunov, Pedagogika, Moscow, 438 p.
12. "From the book of Psalms. Translation from Hebrew, comments and introduction by A.E. Grafov" (2012), *Inostrannaya literature [Foreign literature]*, no. 3, pp. 207–237.
13. The Psalter, that is to say, David the Prophet and Tsar Song, in the Holy Catholic Explanation (2014), Svyato-Uspenskaya Pochayevskaya Lavra, 624 p.
14. Markish, S. (2012), "The Lord is my strength and song", in: *Psalms of David*, Azbuka, Azbuka-Attikus, St. Petersburg, pp. 5–16.
15. Skovoroda, G. (2011), *Full Academic Collection of Works*, Maydan; Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrayinskykh Studiy, Kharkiv; Edmonton; Toronto, 1400 p.
16. Freud, Z. (2018), *The psychology of the masses and the analysis of the human "I"*, Azbuka, Azbuka-Attikus, St. Petersburg, 192 p.
17. Shevchenko, T.H. (1991), *Bukvar pivdennoruskiy 1861*, Veselka, Kyiv, 63 p.
18. Ohiyenko, I., (Metropolitan Ilarion) (2003), *Taras Shevchenko*, Nasha kul'tura i nauka, Kyiv, 432 p.
19. Domashovetz, V. (1992), *David's psalms in poetical works by Taras Shevchenko*, Morris Plains, Ottawa, 159 p.
20. Dzyuba, I. (2005), *Taras Shevchenko*, Vydavnychyy dim "Alternatyvy", Kyiv, 704 p.
21. *Orthodox Bukvar: Book for Family Reading* (2014), Svyato-Uspenska Pochayivska Lavra, 128 p.
22. *Alphabet book. Alphabet of Orthodoxy for children with icons and pictures of Orthodox artists* (2013), Melissa, Rivne, 320 p.
23. Skovoroda, H. (2015), *Bukvar myru. Book for family reading*, Knyzhkovyy Klub "Klub simeynoho Dozvillya", Kharkiv, 320 p.

Бучарская И. С. «Букварь Южнорусский. 1861 року» Тараса Шевченко в коммуникативном пространстве Украины: реальность и перспективы присутствия

Данное исследование является попыткой определения роли последнего текста Т. Г. Шевченко «Букварь Южнорусский. 1861 року» в коммуникативном пространстве Украины.

С этой целью было проведено исследование по следующим направлениям: характеристика эпохи написания текста и его вхождения в коммуникативное пространство; определение места текста в творческой истории автора; исследование внутренней структуры текста; характеристика современности на предмет присутствия текста в массовом сознании.

В результате исследования были получены следующие результаты: по информации, полученной из прессы того времени и писем Т. Г. Шевченко, «Букварь Южнорусский. 1861 року» стал заметным событием общественной жизни; его составление, печать и распространение стали реальностью, потому что к этому времени украинские исследователи литературы собрали и напечатали определенное количество народных текстов, в распоряжении Т. Г. Шевченко был собственный цикл «Давидові псалмы», а общество поддержало идею создания воскресных школ благотворительными собраниями; украинское современное общество не нуждается в «Букваре южнорусском. 1861 року» по причине утраты последним ценности учебника для начальной школы и отсутствия потребности в учебнике христианской морали; качество исследования «Букваря Южнорусского. 1861 року» и его отдельных составляющих («Давидові псалми», думы) не влияет на актуальность текста в массовом сознании.

Ключевые слова: «Букварь Южнорусский. 1861 року»; коммуникативное пространство; дискурс; социальный хронотоп; массовое сознание.

Bucharskaya I. "Bukvar Yuzhnorusskiy, 1861" by Taras Shevchenko in the communicative space of Ukraine: the reality and prospects of presence

This study is an attempt to determine the role of the last text of T. G. Shevchenko's "Bukvar Yuzhnorusskiy, 1861" in the whole communicative space of Ukraine.

For this purpose, study was conducted in the following areas: characteristics of the era of writing the text and its entry into the communicative space; determining the place of the text in the creative history of the author; the study of the internal structure of the text; the characteristics of modernity regarding the presence of the text in the mass consciousness.

In the process of the study, the following results have been obtained: according to the information given by the press of that time and the letters of T.G. Shevchenko "Bukvar Yuzhnorusskiy, 1861" became a significant event in public life; its compilation, printing and distribution became a reality because by that time the Ukrainian literature researchers had collected and printed a certain number of folk texts, Shevchenko had his own David Psalms cycle, and the society supported the idea of creating Sunday schools by charity meetings; modern Ukrainian society does not need the "Bukvar Yuzhnorusskiy, 1861", due to the loss of the value of the textbook for elementary school and the lack of a need for the textbook of Christian morality; the quality research "Bukvar Yuzhnorusskiy, 1861" and its separate components (David Psalmi, duma) does not affect the relevance of the text in the mass consciousness.

Keywords: "Bukvar Yuzhnorusskiy, 1861"; communicative space; discourse; social chronotope; mass consciousness.

